

Üç Semavî Dine Ait Prensiplerin Muhasebe Biliminin Oluşumu Üzerindeki Muhtemel Etkileri

Sema ÜLKÜ¹

Özet

Bu çalışmanın amacı kültürel bir unsur ve sosyolojik bir kurum olarak kabul edilen dinin muhasebe biliminin gelişim süreci içerisinde ne derecede etken bir faktör olduğunu teorik bir çerçevede incelemektir. Bu bağlamda semavi dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in insanlığa getirmiş olduğu ortak değerler ile muhasebe biliminin temel varlık sebebi olan paydaşlar arasında adaleti sağlama olgusu birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Din, Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet

Possible Effects of Three Abrahamic Religions' Principles on Formation of Accountancy Discipline

Abstract

The purpose of this paper is to examine the degree of effectiveness of religion, an acknowledged cultural element and sociological institution, as a factor on the development process of accountancy discipline. The common values brought by Judaism, Christianity and Islam, known as Abrahamic religions, to humanity and securing the justice between stakeholders which is the basic existential cause of the accountancy discipline are considered together in this context.

Keywords: Accounting, Religion, Judaism, Christianity, İslam

JEL Classification Codes: M41, Z12

¹ Yrd. Doç. Dr, Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, semaulku@sakarya.edu.tr
© IJISEF, 2015

Giriş

İşletmeler, günümüz dünyasının mal ve hizmet üretimindeki payları bakımından en önemli ekonomik aktörleri arasında kabul edilmektedir. Kurulmalarındaki temel amaç kâr sağlamaktır ve bu durum pek çok kişi ya da kurumun işletmeler üzerinde hak iddia etmesine ve işletmenin “nasıl işletileceği” konusunda söz sahibi olmayı istemesine neden olmaktadır. Sadece kârın en yüksek noktaya ulaşması değil, aynı zamanda bu kârın toplumsal hedeflere uygun politikalar çerçevesinde kullanılması da önem taşımaktadır. Hem ekonomik hem de sosyal ve ekolojik çevresiyle etkileşim içinde olan işletmelerin paydaşları arasında doğacak çatışmaların önlenmesi ve söz konusu menfaat sahipleri arasındaki dengenin kurulabilmesi için muhasebe disiplinine büyük iş düşmektedir.

Muhasebe, işletmeler için mali sonuçlar doğuran olay ve işlemlere ait verileri, parasal tutarlar ve gerektiğinde diğer sayısal veriler halinde toplar. Aynı zamanda söz konusu verileri işletmenin ilgili taraflarının ihtiyaç ve amaçları doğrultusunda kayıt altına alması, sınıflandırması ve analiz yoluyla işleme; elde ettiği sonuçları, çoğunluğu dönemsel olarak düzenlenen özetleyici raporlar halinde sunan sistematik bir bilgi sağlama düzeni olması sebebiyle işletmeler açısından vazgeçilmez bir unsurdur.

Bireyin bilgisi, inancı, hisleri ve dünya görüşü kendisinde bir takım düşüncelerin oluşmasına imkân vermektedir ve bu durum onda bir takım davranış kalıplarının oluşmasına neden olmaktadır. Söz konusu davranış kalıpları da, muhasebenin sağlamış olduğu bilgileri analiz etmede, yorumlamada ve çıkan sonucun uygulanmasında kendini göstermektedir. Bu bağlamda toplumun gündelik yaşam pratiklerinden “iş yapma” anlayışına kadar hayatın her alanında belirleyici bir rolü olan kültür, işletmelerin hem yöneticileri hem de çalışanları açısından büyük önem taşımaktadır. Ortak bir kültürün şekillendirdiği bireylerden oluşan işletmelerle farklı kültürlerin şekillendirdiği bireylerden oluşan işletmelerin hem yönetsel hem de teknik anlamda pek çok farklılık barındırması muhtemeldir. Bununla birlikte işletmelerin dili olarak kabul edilen muhasebenin de toplumsal yapıyı oluşturan kültürden etkilenmesi beklenmektedir.

Din, insanların davranışlarını şekillendiren diğer bütün kültürel öğeler gibi önemli bir unsurdur ve genel anlamda “insanların yaşam biçimi” olarak ifade edilebilir. Özelde bireye genelde ise bireyin içinde yaşadığı topluma hitap etmeleri sebebiyle dinlerin gündelik hayatta karşılaşılan bütün sosyal olaylar ile etkileşim halinde olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple toplumun kendi varlığını sürdürebilmek için kullandığı en önemli fonksiyonlardan biri olan ekonomi de şüphesiz dini kurallardan etkilenmekte ve dini yaşayış üzerinde etkili olmaktadır. Karşılıklı bir ilişkiye sahip olan din ve ekonomi, sosyal bilimler çerçevesinde birlikte ele alınmaları gereken önemli iki kavramdır.

Bu bağlamda din ile işletmelerin dili olan muhasebe arasındaki ilişkinin de incelenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Çevresiyle sürekli etkileşim içinde olan muhasebenin sosyolojik bir çevresel faktör olan dinden etkilenmemiş olması mümkün değildir. Arami- İbrani dillerinde kelime kökeni bakımından hesaplaşma anlamına gelen din kavramı ile işletmenin paydaşları arasındaki hesaplaşmanın aracı olarak görülen muhasebe kavramının, anlam bakımından birbirine yakın olduğu ve dini kurallar ile hayatına yön veren bireylerin ekonomik paylaşımda da dini kaideleri gözeteceği düşünülmektedir.

1. Muhasebe İklimini Etkileyen Kültürel Unsurlar⁷⁷

Kültür, insanların toplumsal ve tarihi süreç içerisinde ürettikleri bütün maddi ve manevi değerlerin toplamından oluşmaktadır. Kültürün maddi boyutunu şekillendiren unsurlar, kültürün üyelerinin oluşturduğu ve kullandığı tüm fiziksel yapılarıdır. İnsanın tabiatla mücadelesinde kullandığı bütün teknikler, makineler, üretim araç ve gereçleri bu kategoride incelenmektedir (Çataloluk, 2010: 106). Manevi kültürü oluşturanlar ise, bir milleti diğer milletlerden ayırt edebilme imkânı tanıyan örf ve adetler, davranışlar, değer hükümleri, ahlak anlayışı, sosyal normlar ve zihniyet değişiklikleridir (Tepperman ve Rosenberg, 1995: 39).

İnsanlara dünyayı anlamada gerek duydukları kategori ve modelleri sağlayan ve her aşamada insanları yönlendiren kültürün oluşumunda rol oynayan faktörler ve kurumlar; ekoloji ve fiziksel çevre, aile, din, eğitim ve politik sistem olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte maddi ve manevi yönlerini oluşturan faktörlerin ve kurumların ortaya çıkardığı kültürün dil, din, değerler ve tutumlar, adet ve gelenekler, maddi kültür, estetik, eğitim, sosyal kurumlar ve sosyal sistemler gibi unsurlardan meydana geldiği belirtilmektedir (Yeşil, 2009: 103-112).

Hayatın her alanına nüfuz eden kültürel unsurlar işletmeler ve muhasebe bilimi açısından da incelemeye değer görülmektedir. Çünkü uluslararası iş ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak dünya ekonomilerinin küreselleşmesiyle birlikte kültürel farklılıkların muhasebe sistemleri de dâhil olmak üzere iş hayatı üzerindeki tüm etkisinin derinlemesine anlaşılması, söz konusu farklılıkların işletmelerin performans değerlemesinde belirleyici bir faktör olarak kullanılmasına imkân sağlayacaktır.

Her ulusal muhasebe sisteminin, söz konusu ulusun kabul ettiği muhasebe değerlerinin bir yansıması olarak görüldüğü ve muhasebe değerlerini oluşturan etmenlerin de ulusun sahip olduğu kültürel değerler olduğu belirtilmiştir. Muhasebe alt kültürünü ve işletmenin kültürel alt yapısını destekleyen kültürel unsurlardan birisi de dindir ve önemli bir kültürel

⁷⁷Bu başlık Prof. Dr. Selahattin Karabınar' ın "Kültür ve Muhasebe Etkileşimi Açısından Muhasebe İklimi- Muhasebeye Kültürel Bakışlar" isimli kitabından esinlenerek oluşturulmuştur.

unsur olarak öncelikle bireyi ve dolayısıyla bireylerin oluşturmuş olduğu bütün kurumsal yapıların işleyişini etkileyen bir kavram olarak algılanmaktadır (Roxas ve diğ., 1999: 58).

2. Din Kavramı ve Üç Semavi Din

Arapça’ da din usul, adet, tutulan yol ve huy anlamına gelirken Arami-İbrani dillerinde mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükâfat manalarında kullanılmaktadır. Bununla birlikte batı dillerindeki yaygın kullanım olan **religion** kelimesinin Latince **religare** sözcüğünden türediği ve bağlanmak anlamına geldiği bilinmektedir (Günay, 2010: 213).

Din terim olarak insanların anlayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını, tasarladıkları doğaüstü, gizemli güçlerle açıklamaya yönelmeleri olgusu ve bu gizemli nitelikteki tasarımların kurallar, kurumlar, törenler ve simgeler biçiminde örgütlenmesini sağlayan düzen olarak ifade edilmektedir (tdk.gov.tr). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ilgili maddesince din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanun olarak ifade edilmiştir. Adı geçen eser din kelimesine yüklenen anlamları ise dört grupta toplamıştır. Birinci grupta ceza (karşılık), mükâfat, hüküm, hesap; ikinci grupta üstün gelme, hâkimiyet, zelim kılma, zorlama; üçüncü grupta itaat, teslimiyet, hizmet, ibadet; dördüncü grupta ise adet, yol, kanun, şeriat, millet ve mezhep kelimeleri yer almaktadır (islamansiklopedisi.info).

Din, kültürlerin kökeninde derin izler bırakan bir olgu olarak kabul edilmesi sebebiyle insanların davranış biçimlerini şekillendiren önemli bir unsur olarak değerlendirilebildiği gibi toplumların sosyal ve ekonomik yapılarıyla ilgili değerlerin somut göstergelerini taşıyan kültürel bir kaynak olarak da ele alınabilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 74). Hiçbir dinin boşlukta ortaya çıkmadığı, her dinin fiziksel ve kültürel bir ortamda doğduğu, yaşadığı, kurumlaşmaya doğru yol aldığı ve toplumsal bir karaktere sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla din ve dinle ilişkili kurumların herhangi bir kültür çevresindeki her türlü etkiden soyutlanarak yaşayamayacağı bilakis kültürel yaşamın bütün birimleriyle ve toplumsal yapıyı oluşturan bütün unsurlarla sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu kabul edilmektedir (Arslan, 2004: 189-190).

Devlet ve kültürle birlikte tarihe yön veren üç ana itici kuvvetten biri olarak ele alınan (Depenheuer, 2007: 32) din, kutsal unsurlara bağlı inanç ve pratiklerin tutarlı bir sistemi olarak kabul edilmektedir. Dini pratiğe döken insanların bir topluluk oluşturduğu ve din ile toplum arasında karşılıklı bir ilişki olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Aydın, 2001: 102-127). Bu bağlamda toplumların kendi varlığını sürdürmek için kullandığı en temel işlevlerinden biri olan ekonomi de bu karşılıklı ilişkiden büyük ölçüde etkilenmektedir.

Birey, aile ve toplumsal unsurların sınırlı imkânlarla artan tüketim ihtiyaçlarını karşılamak yolundaki tutum ve davranışları ekonominin sosyal boyutunu ifade etmektedir. Ayrıca ekonomik ilişkilerin aktarım dili olan muhasebe de bu etkileşimin dışında değildir. Zira farklı dini inançlara sahip insanların kendi aralarında bir grup oluşturması sebebiyle, dinî emirler ile bu emirlere muhatap olan kitlelerin ekonomik hayatlarına olan yansımaları incelenmesinin önem arz eden konular olduğu düşünülmektedir.

Dünya üzerinde hali hazırda varlığını devam ettiren pek çok din bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınacak dinler kaynağının tek tanrı olduğuna inanılan ve semavi dinler olarak da adlandırılan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet olarak belirlenmiştir. Bu dinlerin seçilmesindeki temel sebep İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in tüm insanlığa ilahi bir mesaj olarak gönderilmesinin yanında *"(Resulüm!) O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak indirdi, Tevrat ile İncil'i ve Furkan'ı⁷⁸ indirmişti. Daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Furkan'ı indirmişti. Bilinmeli ki, Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir (Al-i İmran/3-4)"* ayetlerinde ifade edildiği gibi kendinden önceki ilahi kaynaklı Tevrat ve İncil gibi kutsal kabul edilen kitapları (tahrif edilmeden önceki orijinal hallerini) tasdik edici ve tamamlayıcı olarak kabul edilmesidir (Yılmaz, 2012: 796). Bu sayede tek kaynaktan gönderildiği kabul edilen dinlerin sahip olduğu prensiplerin ekonomik hayatı düzenlemek noktasında da birbirini tamamlayıp tamamlamadığı ve bu bağlamda muhasebe bilimi üzerinde ortak herhangi bir etkilerinin olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır.

2.1. Yahudilik'te Ekonomik Hayat ve Muhasebe

Yahudilik, tarihte temel itikadî felsefe olarak tek Tanrı'ya dayanan dinlerin en eskisi olarak kabul edilmektedir. Yahudiliğin tarihi, kutsal kitapları Tevrat'a göre Hz. İbrahim ile başlamaktadır. Bununla birlikte dinin kurucusu olarak Hz. Musa anılmaktadır. Ahlak, din, ekonomi ve hukukla ilgili kaideleri içeren Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedildiği ve sözü geçen kitabın Yahudi inancına göre Tanrı ile Yahudiler arasında yapılmış bir sözleşme olduğu ve bu bağlamda Yahudiliğin bir "ahit dini" olduğu kabul edilmektedir (Aydın, 2000: 9-10). Tarih boyunca çok çeşitli topraklarda kimi zaman refah içinde fakat çoğunlukla sürgün ve benzeri zor koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri bilinen Yahudilerin yaşadıkları bütün olumsuz koşullara rağmen buldukları coğrafyalarda ticari hayatı ellerinde tuttukları bir gerçektir. Özellikle refah dönemlerinde Yahudi devletinin Asya'yı Afrika'ya, Mezopotamya'yı Mısır'a birleştiren belli başlı ticaret yolları üzerinde kontrol kurmuş büyük bir ekonomik güç olduğu, Fenikelilerle ticarî temasta bulunduğu ve bu sayede

⁷⁸"Furkan", hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ve iyiyi kötüden ayırt eden hükümler demek olup Kur'an-ı Kerim'in isimlerindedir.

altın, gümüş, fildişi, değerli ağaçlar ve nadir hayvanların Yahudi topraklarına akıtıldığı ifade edilmiştir (Kaufmann ve Eisenbesrg, 1987: 269). Yahudilerin ticarî hayata önem vermesinin ve diğer toplumlar arasında bu alanda öne çıkmalarının sebebi olarak dinî inanışları gösterilmektedir. Attıkları her adımda Tanrı'nın şanını arttırmayı ve O'na yapılacak hürmetsizlikten kaçınmayı hesaplayan Yahudiler için bütün sahip olunan malların Tanrı'nın gözüne hoş görünen şeyi yapmanın bir aracı olarak kabul edilmektedir (Sombart, 2005: 182-194).

Servet edinmek Yahudiler için Tanrı'nın şanını yüceltecek bir araçtır. Aynı zamanda zenginlik Tanrı'nın Yahudileri kutsamasının bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Nitekim kutsal kitaplarında *“Seni sevecek ve takdis edecek ve seni çoğaltacak. Ayrıca senin bedeninin ve senin toprağının meyvesini, senin mısırını, şarabını ve yağını da takdis edecek... Sen bütün halklardan çok takdis olacaksın”* gibi ayetler bulunmaktadır (Yasa Kitabı/8: 13-15). *Süleyman'ın Özdeyişleri kısmında “Sağ elinde uzun ömür; sol elinde servet ve onur vardır (3/16)”, “Servet ve onur, kalıcı değerler ve bolluk bendedir (8/18)”, “Zenginin serveti onun kalesidir; fakat fakirin yoksulluğu ise onu yıkıma götürür (10/5)” ve “Bilgelerin tacı servetleridir (14/24)* gibi ifadelerle de servet edinmenin önemi “bilgece bir iş olarak” vurgulanmaktadır.

Servetin elde tutulması konusunda da ise Yahudilere sermayenin üç kısma ayrılması ve ilk parçanın toprak mülküne, ikinci parçanın taşınabilir mallara yatırılması, son parçanın ise hazır değer ve nakit olarak elde tutulması yönünde tavsiyeler yapılmaktadır. Bu durumun ise günümüzdeki dönen varlık-duran varlık sınıflandırmasının temeli olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca mal-nakit döngüsünün hızlı bir biçimde gerçekleşebilmesi için üretilen malların bir an önce elden çıkartılması yönünde telkinler de bulunmaktadır (Sombart, 2005: 198).

Servete bu kadar önem verilen Yahudilikte başka dinlere mensup milletlerden borç almak yasaklanmıştır: *“Çünkü Tanrı, senin Tanrının seni takdis edecek vaat ettiği gibi: ve sen birçok millete borç vereceksin, ama borç almayacaksın”* (Yasa Kitabı/15: 6). Ayrıca borç verirken kendi dinlerinden olan bir kişiyle muhatap olduklarında faiz istemeyen Yahudilerin (Bir kardeşin fakir düşer ve senin yanında zayıf olursa, ona yardım edeceksin; senin yanında garip ve misafir gibi yaşayacak ondan faiz ve kâr alma. Tanrından kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekte kâr almayacaksın (Levililer/25: 35-37).) söz konusu başka bir millet olduğunda faiz aldıkları belirtilmektedir: *“Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıardan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız Rab sizi kutsasın”* (Yasa'nın Tekrarı/23: 19-20).

Yahudi olmayandan faiz alınması konusunda, sermayenin bir kısmının işletilmesi hakkında yoksun kalınması veya kaybedilmesi gibi tehlikelerin ortaya çıkması ve kaybedilmesi muhtemel sermayenin yerine yenisinin konulabilmesi için katlanılacak sıkıntılar “haklı gerekçeler” olarak gösterilmektedir (Akalin, 2008: 7). Kendi milletlerinden başka kimseden borç almayı, başka milletlere faizle borç vermeleri Yahudileri tefeciliğe teşvik etmiştir. Bununla birlikte Yahudilerle alışverişlerde adil ağırlık ve ölçü kullanıldığı fakat Yahudi olmayanlarla alışverişte haksız kazanç sağlamanın vicdani bir rahatsızlığa sebep olmadığı ifade edilmektedir (Sombart, 2005: 220).

Özellikle Ortaçağ'da Yahudilerin Hristiyan Avrupalılar karşısında tefecilikle adlarından söz ettirmelerinin bir diğer sebebi olarak Avrupalıların uzun mesafeli ticaret konusunda yoldaki tehlikeler nedeniyle çekimser kalması, bununla birlikte Yahudilerin bu alanda atak davranıp uzun yolculukları göze alarak Avrupa'dan Çin'e kadar önemli ticaret merkezlerinde bulunmaları gösterilmektedir (Curtin, 2008: 124-133). Yahudilerin deniz ticaretinde Hristiyan korsanların saldırması tehlikesine karşılık kullandıkları poliçelerin üzerine uydurma Hristiyan isimleri yazdıkları ve limana ulaşan malları ya da parayı alabilmek için poliçelerde “hamiline” ibaresi bulundurdukları belirtilmektedir. Bu yolla malların ya da paranın alıcısı olduklarını gizleyerek hem Yahudi mallarını ganimet sayan korsanlara karşı önlem aldıkları hem de tehlikeye düştükleri anda paralarını istedikleri biçimde saklama ve servetlerinin gerçek miktarını düşmanlarına bildirmeme fırsatı yakaladıkları ifade edilmektedir (Sombart, 2005: 86-87). Bu ve benzeri uygulamaların Yahudi toplumunda sıkça rastlanan ticarî yöntemler olduğu ve kâğıt paradan kambiyo senedine, tahvilden hisse senedine kadar günümüzde kullanılan ve muhasebe bilimi açısından da kendisine yer edinmiş pek çok finansal enstrümanın ilk örneklerinin Yahudiler tarafından kullanıldığı iddia edilmektedir. Kişisel borçluluğun standartlaşmasını temsil eden menkul kıymetler sayesinde daha önce birbirlerini tanıyan iki insan arasındaki bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan borçluluğun sistematik bir temelde düzenlendiği ve bu sayede ilgili kişiler birbirlerine tamamen yabancı olsalar da aralarında bir borç-alacak ilişkisi kurulabildiği belirtilmektedir. Kambiyo senetlerinin ciro edilmesinin de XVI. yüzyıla dayandığı ve ilk kez Yahudiler tarafından başlatıldığı ve sözü geçen yüzyılda Adriyatik şehrindeki bütün senet kırma işinin Yahudilerin elinde olduğu iddia edilmektedir (Sombart, 2005: 75-113).

“*Kendi çocuklarına ticareti öğretmeyen ona çalmayı öğretir*” atasözüyle hareket eden ve iş hayatına seyyar tüccar veya muhasebeci olarak başlayıp zamanla yükseldikleri var sayılan Yahudi toplumunda yükümlülük konusunda kullanılan tek bir terim bulunmamaktadır. “Borç” (Chov) ve “Hak” (Tvia) kelimeleri ile ayrı ayrı ele alınarak açıklanan yükümlülüğün, bir taleple vaadin

zorunlu olarak elle tutulur bir nesne çevresinde buluşması, yani ortaya çıkan her borcun aynı zamanda bir hakkı doğurması muhasebenin temel varlık-kaynak denklemiyle bağlantılı olarak ele alınabilmektedir (Sombart, 2005: 88). Varlık-kaynak denkleminde de benzer bir mantık örgüsü söz konusudur. Herhangi bir varlık varsa bunun muhakkak bir de kaynağı bulunmaktadır. Kaynakta herhangi bir artış veya azalış olması varlığı da aynı doğrultuda artış veya azalışa götürmektedir.

Ticari hayatın sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi açısından muhasebeye işlerlik kazandırılması ve toplumsal menfaat bağlamında ilgili tarafların çıkarlarının korunması ve aralarındaki dengenin muhafaza edilebilmesi önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. “Komşuna haksızlık etmeyecek, onu soymayacaksın. İşçinin alacağını sabaha bırakmayacaksın” (Leviticus/19: 13) emri çalışanların, müşterilerin ve paydaşların haklarının muhafazası konusunda Yahudileri uarmaktadır. Kendi çalışanlarının ve içinde faaliyetlerini gerçekleştirdiği toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir işletmenin Yahudiler açısından makbul olduğu gerçeğinden yola çıkarak “Tevrat’ın bütünü” olarak ifade edilen ve geri kalanların izahat olarak nitelendirilmesine sebep olan “*istemediğin şeyi başkalarına yapma*” öğütünün de muhasebe gibi bir sistem çerçevesinde ticari hayatın şekillenmesine vesile olduğu düşünülmektedir. Bireyin kendisine yapılmasını istemediği herhangi bir şeyi karşısındakine yapmaktan sakınması anlayışı muhasebenin sosyal sorumluluk ilkesi ile de ilintili olarak ele alınabilir. Muhasebe sosyal sorumluluğu gereği işletme ile ilgili hak sahibi olan bireylerin menfaatleri arasında dengeyi kurmak durumundadır. Bu da ancak kişinin, kendisinin maruz kalmak istemediği muameleleri başka bireylere uygulamaması yoluyla gerçekleştirilebilir. Tabi burada ilgili tarafların tamamının Yahudi olması durumunda mekanizmanın olması gerektiği gibi işlediği, Yahudi olmayan bir tarafın bu işleyişte -özellikle faiz konusunda- farklı muamele gördüğü unutulmamalıdır.

Muhasebe ile ilgili ilk yazılı belgelere Sümer Devletinden sonra M. Ö 4000 yıllarında Yahudi toplumunda rastlandığı bilgisi, ticari hayat içerisinde Yahudilerin etkinliği dikkate alındığında değerlendirilmesi gereken bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İş ilişkilerinde hafızaya güvenilmemesi konusunda uyarılan tüccarların, özellikle ekonomik ilişkiye taraf olan her insanın hakkının teslim edilmesi ve doğabilecek problemlere karşı titizlikle defter tutulması konusunda teşvik edildiği belirtilmektedir (Yamey, 1949: 103). “*Kral Yoşiya, krallığının on sekizinci yılında Meşullam oğlu Asalya oğlu Yazman Şafan’ı Rabbin Tapınağı’na gönderirken ona şöyle dedi: “Başkâhin Hilkiya’nın yanına çık. Kapı nöbetçilerinin halktan toplayıp Rabbin Tapınağı’na getirdikleri paraları sayсын. Rabbin Tapınağı’ndaki işlerin başında bulunan denetçilere versin. Onlar da paraları Rabbin Tapınağı’ndaki çatlakları onaranlara, marangozlara, yapıcılara, duvarcılara ödesinler. Tapınağın onarımı için gerekli*

keresteyi, yontma taşı da bu parayla alsınlar. Onlara verilen paranın hesabı sorulmasın, çünkü dürüstçe çalışıyorlar.” (II.Krallar/22: 4-7) ifadesiyle Yahudiler açısından kayıt tutma (katiplik), sayım ve denetim gibi muhasebeye dair pek çok kavramın T evrat'ta da yer aldığı görülmektedir. Bu aynı zamanda *ticarete yapılan hilenin kutsal mekânı kirlettiğini* belirten (Hezekiel: 28/18) ayet gereği olması gereken ve yapılabilecek muhtemel hilelere engel olacak önemli bir yöntemdir. Bununla beraber, Yahudi mabetlerinde duaya başlayabilmek için baş hahamın bir muhasebeci gibi hesapları kapatması ve raporunu düzenlemesi gerektiği, ayrıca denetçiler tarafından raporun kabul olunmasının beklendiği dile getirilmiştir. Mabede verilen paranın özel kurallara bağlandığı, mihrabın karşısında duran bağış kutusunu baş hahamın devletçe gönderilen denetçi ile birlikte açtığı, saydığı ve mevcut parayı kayıt altına aldığı belirtilmiştir (Güvemli, 2000: 109). Diğer taraftan Yahudi tüccarların aralarındaki anlaşmazlıkların da dini mahkemeler aracılığıyla çözüldüğü ifade edilmektedir (Goody, 2002: 88).

Bunun dışında eski çağlarda Yahudi tapınaklarında muhasebenin kendi cemaatlerinin gözünde mali güvenilirliğin sağlanması amacıyla iç kontrolün etkinleştirilmesi için kullanıldığı da belirtilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi muhasebe konusunda oluşan algının ise laik bir meslekten ziyade dinî bir ritüel olduğu yönünde geliştiği ifade edilmektedir (Carmona ve Ezzamel, 2006:119). Bu algının oluşmasındaki en etkin sebebin muhasebenin yargılama anlayışı ile dinlerin yargılama anlayışlarının birbirine benzerlik göstermesidir. Akdeniz'de ve Hint Okyanusu'nda yoğun olarak ticaretle uğraşan ve yaptıkları işlemleri muhasebe ve envanter defterleriyle kayıt altına alan Yahudilerin bu belgeleri kurak Mısır topraklarına gömerek sakladıkları, söz konusu defterlerin ve yazılı anlaşmaların da Kahire Geniza⁷⁹ 'da muhafaza edildiği ifade edilmektedir (Goitein, 2010: 123-160).

2.2. Hristiyanlık'ta Ekonomik Hayat ve Muhasebe

Hristiyanlık iki milyardan fazla mensubu ve dünya coğrafyasının neredeyse tamamında varlık göstermesi sebebiyle en büyük din kabul edilmektedir. Gerek teolojik yapısıyla, gerekse toplumlar üzerindeki etkisiyle iki bin yıllık bir geçmişe sahip olan, inanç esaslarının, teolojisinin ve kutsal kitap külliyatının oluşması uzun yıllar içerisinde gerçekleşen Hristiyanlığın peygamberi Hz. İsa, kitabı da İncil olarak kabul edilmektedir (Erbaş, 2004: 7). Esasen Hristiyanlık kelimesi, Hz. İsa'ya ve İncil'e tâbi olan bütün Hristiyanların dinine verilen genel bir isim ve Katolik, Ortodoks ve Protestan

⁷⁹ İbranice saklamak veya rafa kaldırmak anlamına gelen bir fiilden türeyen Geniza kelimesi sinagog ve mezarlıklarda bulunan depolar için kullanılmaktadır. Geniza İbranice yazılmış dini kitapların üzerinde Tanrı'nın adı olma ihtimaline karşı, ilahi saygısızlığı önlemek için, bu kitapların depolandığı yerlerdir. Büyüklüğü ve içeriğiyle dikkat çeken en önemli Geniza 1864 yılında bulunan Kahire genizasıdır (Kale,2011: 140-142)

kiliselerinden oluşan üç büyük mezheple daha küçük birçok mezhep ve tarikattan meydana gelen çeşitli cemaatlerin tümünün üst isim olarak kabul ettikleri bir terim olarak kullanılmaktadır (Demirci, 1997: 21).

Hristiyanlık söz konusu olduğunda ekonomiyle ilişkisi kurulan, ekonomik gelişmelerle birlikte ele alınan ve ortaya çıkışında ekonomik problemlerin başrol oynadığı mezhebin Protestanlık olduğu bilinmektedir. Martin Luther isimli rahibin Roma Katolik kilisesinin para karşılığında günahları bağışlaması, Kutsal Kitap konusunda yorum yapma ve hüküm çıkarma işlerini kendi tekelinde tutması, kilisenin başlı başına bir güç olması ve maddi çıkarlarına din kisvesi altında hizmet etmesi gibi hususlarda bir itiraz başlattığı belirtilmiştir. Kelime olarak “baş kaldıran” ve “itiraz eden” anlamlarına gelen Protestan hareketin bu itirazların zamanla çoğalıp yaygınlaşmasıyla Protestanlık mezhebini meydana getirdiği ifade edilmiştir (Torun, 2002: 90).

Protestan bakış açısını diğer Hristiyan mezheplerinden ve özellikle Katoliklikten ayıran en önemli unsurun çalışmaya ve para kazanmaya yaklaşım olduğu belirtilmektedir. Protestanlık dünyanın nimetlerinden yüz çevirmelerini tembihlediği Katolikliğin aksine aynı Yahudilikte olduğu gibi çalışmayı insanın Tanrı'nın rızasını kazanmasının bir aracı olarak görmektedir ve yeryüzünde Tanrı'nın hâkimiyetinin ancak insanın çalışması ile sağlanacağına inancını taşımaktadır (Bodur, 1991: 90-99). Bununla birlikte Protestanlığın mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke karşı çıktığı, kazanılmış olanın tüketilerek kullanılmasına engel olduğu, sermayenin üretken kullanımını sağladığı, daha çok üretim, kazanç, sermaye, birikim ve yenilenen yatırım döngüsünü desteklediği ve lüzumsuz tüketimi yasakladığı savunulmuştur (Hill, 1998: 31-43).

Protestanlıkta dini argümanlarla dahi olsa hiçbir işle uğraşmayan, ibadet mazeretiyle bile olsa zamanını verimli şekilde değerlendirmeyen kimselerin iyi ahlaklı olarak kabul edilmediği ifade edilmiştir. Bu kişilere alış veriş konusunda da güvenilmediği, aylaklığın, tembelliğin ve verimsizliğin Tanrı'ya karşı işlenmiş en büyük günah olarak kabul edildiği, ticarî hayatta hilekârlığa, dolandırıcılığa, yalancılığa ve kurnazlığa hoşgörülle bakılmadığı belirtilmiştir (Akalin, 2010a: 3-4). İşyerinin bir tapınak gibi algılandığı, dürüstlüğün ve iyi ahlaklılığın işyerinde yaşanarak, iş sırasında karşılaşılan herkese hizmet etmenin Tanrı'ya ibadet olarak kabul edildiği Protestanlıkta ne kadar servet sahibi olunursa olunsun fakirmiş gibi sade yaşamdan ve tutumdan da vazgeçilmediği ifade edilmiştir (Akalin, 2010b: 200). Dini olaylar ile ekonomik olayların birbiriyle karşılıklı etkileşim halinde bulunduğunu savunan Weber'e göre Protestan ahlakın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdem bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın dini görev

olarak algılanması bilinci ve iyi bir ticaret ahlakı olduğu ifade edilmiştir (Akalın, 2005: 101).

Weber'e göre Protestan ahlak "kapitalizmin ruhu" olarak tanımlanan hadisenin ortaya çıkmasına yardımcı olan ve hayatın rasyonelleşmesine kaynaklık eden önemli bir etmendir. Kapitalizmin oluşturduğu yapı da uzun dönemli yatırıma dayalı işletmeleri, savruk ve kararsız bir yığın yerine kararlı ve devamlı bir kitle olan profesyonel iş gücü ordusunu, planlı bir iş bölümünü, verimliliği yükseltmeye yönelik hesaplı bir çalışma temposunu gerekli kılmaktadır. Bütün bu sayılan gelişmelerin kökeninde ise Protestanlığın öğütlediği, ibadet etmekle eşdeğer tutulan çalışma ve meslek edinme dürtüsünün yattığı kabul edilmektedir (Bodur, 1991: 87-88).

Weber'in Protestan ahlak ve kapitalizm kavramları bağlamında yaptığı açıklamalara göre para, borç verme ve kredi sağlama kapitalist sistemin özendirildiği unsurlar arasında yer almaktadır. Bu işlem döngüsü sebebiyle sistemin zamanla demirden bir kafese dönüşeceği ve dünyanın giderek bu ekonomik sistemin demir kafesi içerisinde çalışmak zorunda kalacağı ifade edilmektedir. Başlangıçta ekonomik gelişmeyi belirleyen Protestan ahlakın zamanla kapitalizmle yer değiştirdiğini ve kapitalizmin Protestanlığı biçimlendirdiğini belirten Weber'e göre dinin belirleyen konumundan belirlenen konumuna düşmesi oldukça dramatik olarak kabul edilmektedir. Yeni kapitalist düzen sayesinde ruh ve yürek yoksunu uzmanlık ve zevk insanları daha önce hiç ulaşamadıkları bir insanlık düzeyine ulaşmışlardır (Weber, 1997: 159-161).

Protestanlık, merkantilizm ile de bağlantılı bir konu olarak kabul edilmektedir. Merkantilizm, orta çağın sonları ile sanayi devrimi arasında 1500'lü yıllar ile 1800'lü yıllar arasında Avrupa'da doğmuş bir iktisadi düşüncedir. Dönemin en önemli iktisadi faaliyeti ticarettir. Coğrafi keşifler sayesinde ulaşılan yeni topraklardan değerli madenlerin Avrupa ülkelerine aktarılması sonucu fiyat artışları meydana gelmiştir. Biriken büyük sermayeler, özellikle dış ticareti desteklemiş ve büyük ticaret filolarının oluşmasına öncülük etmiştir. Dönem itibarıyla incelendiğinde Protestanlıkla aynı yüzyılda (XVI. yüzyıl) ortaya çıktığı görülmektedir. Merkantilizmin ve dolayısıyla tüccarların açıkça etkili ve toplum içinde egemen olduğu dönemde, Protestanlık dini inançların iktisadi koşullara ve gereksinimlere uydurulmasına yardımcı bir güç olarak kabul edilmektedir (Galbraith, 2004: 44-45). Bu anlayışa göre Protestanlığın ortaya çıkmasında merkantilist yaklaşımın önemli bir lokomotif olarak algılandığı; Merkantilizm ve Protestanlık arasında Kapitalizmle olduğu gibi etkileşimin var olduğu iddia edilebilmektedir.

İşletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri konusunda en önemli kaynak olarak kabul edilen insan gücüne hak ettiği ücreti vermek konusunda da Hristiyanların yaklaşımının "Elinden geldikçe iyiliğe hakkı olanlardan

iyiliği esirgeme. Elinde varken komşuna: 'Bugün git, yarın gel. O zaman veririm' deme."(Proverbs: 27-28) ve "*Ama insanlar arasında ayırım yaparsanız, günah işlemiş olursunuz; Yasa tarafından. Yasayı çiğneyenler olarak suçlu bulunursunuz.*" (James/2: 9) emirleri doğrultusunda olduğu bilinmektedir. Bu emirlerin çalışanları olduğu kadar işletme üzerinde hakları olan diğer kişileri de koruduğu belirtilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 91). Bunun yanı sıra diğer bütün semavi dinlerde olduğu gibi Hristiyanlıkta da yardımlaşmanın esas olduğu, mağduriyete neden olmanın uygun görülmediği ifade edilmiştir. Ayrıca faiz Hristiyanlıkta da yasaklanmıştır (Özel, 1995: 183). Fakat zamanla dini yorumlayanlar tarafından meşru kılındığı ve verilen borç üzerinden faiz alınmasında her hangi bir sakıncanın görülmediği hatta paranın ticarete arttırılmasının ve bankaya faize verilmesinin yani paranın çalıştırılmasının teşvik edildiği ifade edilmektedir (Ertuna, 2005: 182-183).

Hristiyanlığın muhasebe bilimi açısından ele alınmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak yayıldığı ilk dönemlerde Hristiyanlığı resmi din olarak kabul eden Roma İmparatorluğu'nda sınırların genişlemesiyle birlikte Hristiyan tüccarların ortaklıklar kurmaya başlaması gösterilebilir. Şirketleşme sayesinde uzak bölgelerde ticaret yapan tüccarlar için ticarî defterlerin, gelir ve gider kayıtlarının muhasebe düzenini geliştirdiği ve imparatorluk döneminde defter düzeni yanında muhasebenin özelliklerinin bütçe muhasebesinde ve denetim muhasebesi üzerinde görüldüğü savunulmaktadır. İmparatorluğun yıkılışından sonra ise Hristiyan Avrupa'da hâkim olan feodal yapı ve güçlü kilise sebebiyle iktisadi gelişmenin toprağa bağlı bir yapı arz ettiği ve muhasebe ile ilgili gelişmelerin de zengin toprak sahiplerinin ve kilisenin kayıtlarında kendini gösterdiği ifade edilmektedir. M.S. ilk 500 yıl içinde envanter kavramının geliştiği, binalar ve tesisler, iş aletleri, hayvanlar ve ürünler gibi bir sıralamaya o dönemlerde rastlandığı vurgulanmaktadır. M.S. 1000'li yıllara gelindiğinde ise Haçlı seferleriyle birlikte Doğu ile olan ticarî ilişkilerde bir artış gözlemlendiği ve bu durumun muhasebeye yansımalarının da Haçlı seferlerinin yürütülmesini sağlayan muhasebenin uluslararası ticaretin yürütülmesi görevini üstlenmesi şeklinde cereyan ettiği belirtilmektedir (Güvemli, 2000: 124-128).

Özellikle doğu illerine kurulan konsolosluklar sayesinde ticari faaliyetlerin yürütüldüğü ve kurumsal değişikliklerle birlikte peşin ve veresiye mal alım satım işlemlerinin uluslararası düzeyde geliştirildiği bilinmektedir. Muhasebe işlemlerinde de Doğu ve Batı'dan alınan malların karşılıklı alanlara yazılarak takip edildiği ve farklı illerde ticaret yapan işletmeler açısından merkez-şube kavramlarının ortaya çıktığı ve bu gelişmenin muhasebe düzenine yansıdığı ifade edilmektedir. Ticaretin ilerlemesinin ve hesap işlerinin belirli bir düzende yürütülmesinin yanı sıra etkinliğini sürdüren kilise ve hesaplamaları yürüten keşiş ve papazların da muhasebe düzeninin geliştirilmesi konusunda önemli katkılarının olduğu, muhasebe raporlarının

geçerliliğini arttırmak için denetlenmesi fikrini ortaya atan Walter Henry'nin de bir din adamı olduğu vurgulanmaktadır (Güvemli, 2000: 129-130).

Yaşadığı dönemin en önemli matematikçisi olarak kabul edilen İtalyan bir bilim adamı olan ve Venedikli bir tüccarın yanında ticaret yapmanın ve defter tutmanın incelikleri konusunda bilgiler edinen Luca Pacioli aynı zamanda bir rahiptir. Ticari matematik, mâli hesap ve muhasebe konularına, dünyanın belli başlı ticaret bölgelerinde yürürlükte olan mal alım satımıyla ilgili örf ve adetlere yer verdiği “Summa de Arithmetica, Geometria, Propartioni e Propartionalita ” isimli kitabı bazı yazarlar tarafından muhasebe uygulamalarını çift taraflı bir biçimde ortaya koyan ilk eser olarak kabul edilmektedir (Hiçşaşmaz, 1970: 26). Ancak konu ile ilgilenen uzmanların bazılarının görüşü ise Pacioli'nin mevcut uygulamaları dile getirdiği ve konuyu sistematik bir biçimde ele alması bakımından muhasebe bilimine bir katkı sağlamış olduğu yönündedir. Hatta Pacioli'nin eserini oluştururken başka kaynaklardan istifade ettiğini bizzat kendisinin belirttiği ifade edilmektedir (Otar, 1995: 36). Söz konusu kitabın muhasebe ile ilgili kısımlarında ticaret erbabına ve tek kişilik şahıs işletmesine ait hesap ve kayıtların oluşturulmasıyla ilgili kuralların bulunduğu dikkat çekilmektedir. Ayrıca defter-i kebir düzenleme biçimlerinin, yevmiye maddelerinin borç ve alacak taraflarını göstermek üzere iki satır halinde düzenlenmesi konusunda ve yevmiye defteri ile defter-i kebir arasındaki bağlantının nasıl kurulacağı hakkında bilgilerin yer aldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte kitapta muhasebe maddelerinin toplu bir biçimde gösterildiği ve muhasebe tarihi açısından önem taşıyan bilgilere yer verildiği özellikle deniz ticareti konusunda söz sahibi İtalyan şehirlerinde mevcut ticari işletmelere, bu işletmeler arasındaki alışveriş şekillerine, ödeme yöntemlerine ve araçlarına ilişkin açıklamalarda bulunduğu belirtilmektedir (Can, 2007: 10).

Batı dünyasında Pacioli' den önce ve sonra muhasebe alanında çok sayıda eserin meydana getirildiği bilinmektedir. M.Ö I. Yüzyılda yaşamış Cicero' nun “dostlar kendi aralarında hesap defterlerini tutarlarken, verilen para ile alınan malın değerinin birbirine eşit olmasına dikkat etmelidirler” (Güvemli, 1995: 66) ifadesi tacirler için defter-i kebir kullanımını öneren ilk kişi olarak kabul edilmesine sebep gösterilmektedir. Ayrıca söz konusu ifadeyle varlık ve kaynak dengesi ile varlıkların kendi arasındaki dönüşümlerini benimseyen anlayışın o dönemde de gelişmiş olduğu görülmektedir. Çift kayıt sistemi üzerine 1586 yılında Angelo Pietro isimli keşiş tarafından yazılan muhasebe kitabında iyi bir muhasebecinin özellikleri iyi karakterli; güzel yazıya, bilgiye, tutkuya ve doğruluğa sahip olmak şeklinde özetlenmiştir. Fakat kitabın manastırın kiliseye daha düşük vergi ödemesi amacıyla üzerinden vergi alınan varlıklarının değerinin nasıl düşük gösterileceği bilgilerine de yer vermesi dikkat çekmektedir. Söz konusu kitap ayrıca muhasebeyi banka muhasebesi, tüccar muhasebesi ve sermayedar muhasebesi olarak üçe

ayırmaktadır. Manastır muhasebesinin ise üçüncü gruba girdiği belirtilmektedir (Güvemli, 2007: 241). Manastırın bir sermayedar olarak algılanması o dönemin ekonomik hayatında dinî kurumların etkinliği konusunda bir çeşit ipucu olarak değerlendirilebilir.

Hafızaya güvenmek yerine kayıtların yazılı olarak saklanması konusunda Katoliklerin de büyük titizlik gösterdiği ve hesaplarının doğruluğuna tanıklık etmeleri için Tanrı'yı ve Meryem Ana'yı çağırdıkları, defterlerini Yüce Tanrı ve Hz. İsa adına kutsadıkları, böylece muhasebe defteri tutmayı dinsel bir yükümlülük haline getirdikleri belirtilmiştir (Goody, 2002: 88). Muhasebe verilerine ihtiyaç duyacak örgütler açısından dikkat edilmesi gereken bir başka husus, Allah'ın en önemli hak sahibi olarak görülmesidir. Örgüt üzerinde hakkı olan tarafların menfaatleri göz önünde bulundurulduğunda özellikle Hristiyan sosyal organizasyonlar konusunda insanlar için gösterilen özenden çok daha fazlasının Allah için gösterilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu durum daha çok Allah'ın rızasının kazanılması yönünde yapılması gereken sosyal yardımlarla ilgilidir. Yapılacak olan yardımların toplanmasında, kaydedilmesinde, sınıflandırılmasında ve denetimlerinin yapılmasında muhasebe temel araç olarak kullanılacaktır (Sugden, 2003:176-178). Bununla birlikte Hristiyanlıkta var olan ruhban sınıfı, sosyal yardımların genellikle kiliseler aracılığıyla toplanıyor olması sebebiyle geçmişten günümüze ekonomik hayat üzerinde etkinliklerini sürdürdüğü izlenimi vermektedir.

2.3. İslamiyet'te Ekonomik Hayat ve Muhasebe

İslamiyet, yaklaşık olarak bir buçuk milyar mensubu bulunan, Allah'ın birliğine inanma, O'na gönülden teslim olma ve O'ndan gelen emirlere boyun eğme temellerine dayanan, dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış, M.S 7. Yüzyılın başlarında Mekke'de doğmuş bir dindir. Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v), kutsal kitabı ise Kur'an-ı Kerimdir. İslam dininin iman, ibadetler ve ahlak temellerine dayanmakta olduğu ve bu üç esasın birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olduğu kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerle ve "*iman edenler ve salih amel işleyen kimseler*" ifadesi ile vurgulanmıştır (Bakara/2: 277; Yunus/10: 9; Hud/11: 23). İslam'ın bu esasları kabul etmesinde ve dünya-ahiret dengesini kurmaya çalışmasında bireyleri olduğu kadar toplumu da hedef aldığı, bireylerin düzelmesiyle birlikte toplumun da düzeleceği inancını taşıdığı belirtilmiştir (Küçük ve Tümer, 2002: 332-333). Toplumsal işleyiş yön vermek konusunda ekonomi, kullanılan araçlardan biri olmuştur ve ekonomik hayata dair prensipler dinin kutsal metinlerinde yer almaktadır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu coğrafya, dönem ve sahip oldukları önemli bir değer olarak Kabe (Hac İbadeti) ve zemzem suyuları (İbrahim, 1995: 83)dikkate alındığında "tüccar bir toplum" u muhatap aldığı

ve ayetlerde verilen örneklerin özellikle sayısal hesaplamalar (Bakara 2/261) ve kar zarar (Asr 103/2-3) gibi ticari atıflar içerdiği görülmektedir.

İslamiyet öncesinde temel faaliyet alanı ticaret olan, kervanlar vasıtasıyla uzak şehirlere giden ve yaptıkları antlaşmalarla (ilaf) ticaretlerini güvence altına alan (İbrahim, 1995: 84) Mekke halkı güçlü sermayesiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca mudarabe adı verilen sermaye ortaklığının da bu dönemde ve bizzat Hz. Muhammed (s.a.v)'in büyük dedelerinden Haşim tarafından oluşturulduğu belirtilmiştir. Mudarabenin birçok tacire sermayelerini bir araya getirerek, küçük yatırımcıyı emniyete alan ve Mekke'nin tüccar sermayesini daha önce misli görülmemiş ölçüde harekete geçiren büyük bir kervan kurma imkânı sağladığı ifade edilmiştir (Özel, 1998: 35-36). Özellikle gemi kiralararak alış verişlerini Kızıldeniz ve ötesine taşımaları uluslar arası ticarete katılmaya zemin hazırlamıştır. İlave pazarlara erişebilme, büyük kervanları finanse edebilme, donatma ve örgütleme gibi kabiliyetler sayesinde Batı Asya'da toplumsal değişme konusunda mühim roller oynadıkları iddia edilmektedir. (İbrahim, 1995: 87-88).

Bu gelişmelere paralel olarak Mekke şehrinin sosyal ilişkilerinin ticaret ile belirlendiği ve manevi, dini, kültürel yapısının da alış veriş ve kâr ilkeleri üzerinden düzenlendiği dönemde büyük tacirlerin yönetici konumuna yükselmesiyle birlikte tefeciliğin had safhalara ulaştığı beyan edilmektedir. Faizle borç almak isteyen bir kişinin kendisi için değerli olan bir şeyi rehin bırakmadıkça borçlanamaması sebebiyle sadece kıymetli eşyalarını değil kişilerin kendilerini, eşlerini veya çocuklarını rehin göstermelerinin alışılmış bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Borcunu ödeyemeyen kişilerin rehin bıraktığı her ne ise o kişinin veya nesnenin faizle borç veren kişinin mülkiyetine geçtiği, bu sebeple köle sayısında önemli derecede artışların yaşandığı ifade edilmektedir (Eliaçık, 2007: 347).

İslamiyet'in gelişiyle birlikte faiz yasaklanmıştır. Faiz ile ticaretin birbirinden farklı şeyler olduğu ve farklı hükümlere tabi olduğu *"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların "alım satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmuştur. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininidir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar... Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer gerçek müminler iseniz (cahiliyette işlediğiniz) faiz hesabından arta kalanı bırakın. Yok eğer bu faizi terk etmezseniz; bilin ki, Allah'a ve peygamberine karşı bir harbe girmiş olursunuz. Eğer faizden tövbe ederseniz, anaparanız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olmazsınız"* ayetlerinde belirtilmektedir (Bakara/2: 275-279).

Faiz, “borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adı” olarak ifade edilmektedir (islamansiklopedisi.info). İslam ekonomisinde düzenleyici iki temel araç olarak riba (faiz) yasağı ve zekat müessesesi zikredilmektedir (Ertem, 2012: 1). Bireyin kazancında toplumun diğer fertlerinin de hakkı bulunduğu ve zekât adı verilen, malı temizlediğine inanılan ve zaruri ihtiyaçları haricinde 81 gr. altın veya karşılığı bir malı bulunan kişinin, bu malın üzerinden bir yıl geçmesi şartıyla en az kırkta birini ihtiyaç sahiplerine vermesi suretiyle yapılan ibadetle bireylerin bu hakkı ödediği ifade edilmektedir: “*Onların mallarından bir sadaka (zekat) al ki, onunla kendilerini (ve mallarını) temizleyesin ve onları arındırasın*” (Tevbe/9: 103). Kişisel sermayenin anormal büyümesi, zayıfların istismarı ve onların zengin olan bireylere karşı kin gütmesini engellemesi bakımından ekonomik ve toplumsal kalkınmaya hizmet eden öğeler barındırdığı belirtilmektedir (Çelik, 2006: 6-7). “*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde (bu biriktirilen altın ve gümüşler) kızdırılıp bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır. (Ve onlara denilir ki:) İşte bu nefisleriniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta olduğunuz şeylerin (Azabını) tadın!*” (Tevbe/9: 34-35) ayetiyle de zekâtın önemi vurgulanmaktadır.

Diğer semavi dinlerle kıyaslandığında İslamiyet’in dünya ve ahiret hayatını birlikte ele aldığı, bu sebeple insanların yeryüzünde yaratıcı bilgiye ve bu bilgiyi kullanmak üzere serbest iradeye sahip olduğu kabulüne dayandığı ifade edilmektedir (Günay, 2010: 440). Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de geçen *halifelik* (Bakara/2: 30) ve *emanet* (Azhab/ 33: 72) kavramlarının Allah’ın emrine uygun olarak “yeryüzünün imarı” nı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Yeryüzünü imar ederken başvurulmuş en önemli bilimlerden birinin de ekonomi olduğu belirtilmektedir. Dünya hayatını ve nimetlerini kabul eden ve onları Allah’ın ihsanı sayan İslam dininin servet edinmeye karşı olumlu bir tavrının olduğu ve servetin hayır işlerinde harcanmasının teşvik edildiği ifade edilmektedir. Servetin, sosyal yardımlaşma ve dayanışma amacına yönelik ibadetler (zekât, fitre, kurban, sadakalar vs.) vasıtasıyla da ekonomik işleyişteki yerini alması tavsiye edilmektedir (Günay, 2010: 440-445). Bunun yanı sıra müslüman olmanın niteliği olarak çalışkan olmak gösterilmekte, her türlü saadet ve refahın çalışmakta her türlü bela ve musibetin ise tembellikte bulunduğu bildirilmektedir. “*Hiçbir kimse, asla kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah’ın Peygamberi Dâvûd aleyhisselâm da kendi elinin emeğini yerdi.*” (Buhârî, Büyü’ 15) hadisiyle emeğe ve emeğin karşılığına verilen önem vurgulanmaktadır.

Ticaret “kazancın onda dokuzunu içerdği” vurgusuyla tavsiye edilen bir uğraş olarak kabul edilmektedir (Akşit, 2007: 15) ve “Dürüst ve güvenilir tüccar, Ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle birlikte olacaktır” hadisiyle ticari faaliyet özendirilmektedir (İbni Mace, Ticaret: 1). İslam’daki ticaret anlayışı ne kayıtsız şartsız serbestlik ne de anormal sınırlamalara tabi tutmak şeklindedir. Birey ve toplumun çıkarları düşünülerek ticaret, meşguliyet sahası ve bu faaliyetin yapılış tarzı itibarıyla meşguliyet sahasının dinen meşru olması, karaborsanın yasaklanması, muhatabın bilgisizliğinden faydalanmama, eksik veya kusurlu malın durumunu bildirme ve akıbeti meçhul olan ve mevcut olmayan herhangi bir şeyin satışı yasaklanması gibi kurallara bağlanmıştır(Çelik, 2006: 3).

Yeryüzünün imarı konusunda inananlarına vazifeler yükleyen, onların beden bütünlüğü kadar mal bütünlüğünü de önemseyen, onları dürüst ticarete, üretmeye ve emek sarf etmeye teşvik eden İslamiyet ekonomik hayatın adil bir şekilde devam etmesi hususunu da bir takım kurallara bağlamıştır. Bu düzenlemelerin temel amacıyla muhasebenin temel amaçlarının genel anlamda birbirleriyle örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca zekât gibi bir kurumsal uygulamayı bünyesinde bulunduran İslam dini için, işlemlerin kayıt altına alınmasını ve paydaşların haklarının gözetilmesini sağlayan bir muhasebe sistemi büyük önem arz etmektedir (Zaid, 2004: 13). “*İnsanların haklarından bir şey kısmayın (Şuara/26: 183)*” ayeti muhasebe açısından ele alındığında ilgili taraflar arasında hakkı gözetmek konusundaki muhasebenin sosyal sorumluluğu ilkesini akla getirmektedir. Bunun yanı sıra “*Ey iman edenler! Belirli bir süreye kadar borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir kâtip doğru olarak yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah’tan korksun da ondan hiçbir şeyi eksiltmesin. Eğer borçlu cahil veya zayıf, ya da bizzat kendisi yazdırmaya gücü yetmezse, velisi (onu) dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek yoksa razı olacağınız şahitlerden, bir erkek ve biri unuttuğu zaman diğerinin ona hatırlatması için iki kadın (şahit de olabilir). Şahitler çağrıldıklarında (şahitlik etmekten) kaçınmasınlar. Küçük olsun, büyük olsun borcu süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için de en isabetli olanıdır. Ancak aranızda yaptığınız alışverişlerin peşin bir ticaret olması halinde onu yazmamanızın bir günahı yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da şahide de zarar verilmesin. Eğer bir zarar verirseniz bu şüphesiz, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun. Allah bunları size öğretmektedir. Allah her şeyi bilendir.*” (Bakara/2: 282) ayeti muhasebe biliminin İslamiyet tarafından da desteklendiği ve muhasebeyle ilgili temel bir takım kuralların ayetlerle sabit olduğunun bir delilidir (Can, 2008: 2-3).

Yukarıda zikredilen ayetle ilgili yapılan bir tefsir, belirlenmiş herhangi bir vakte kadar işlem yapıldığında borcun yazılarak belgelenmesine; faizin haram kılınmış olmasının, borç ile veresiye işlemlerin hepsinin haram kılınmasına sebep olmadığına; kendisine yazması için başvuru kâtiplerin bu işten imtina etmemeleri gerektiğine; senet ve belgelerdeki yazılış ve usul geleneklerine uygun olarak adalet ve hakkaniyet çerçevesinde yazmasına vurgu yapmaktadır. Borçları yazmanın yazı bilen kişi üzerine farz olduğu belirtilmektedir. Borcun senede geçirilmesi konusunda borçlu olan tarafın teklifte bulunması ve “Rabbi olan Allah’tan korkarak o haktan zerre kadar bir şey eksiltmeden” yazdırması gerektiği ifade edilmektedir. Borcun az veya çok olmasına bakmadan vadesinin son taksitine kadar bütün yönleri ve bütün ayrıntılarıyla açık ve anlaşılır bir biçimde yazılmasının yanı sıra, gerek borçlu gerek alacaklı tarafın borç miktarını ve ödeme şekillerini kendi defterlerine de yazmaları ve şahitlerin de sorumluluklarının kayıt altına alınması gerektiği belirtilmektedir (Yazır, 1992: 261-263).

İslam dini ile muhasebe uygulamaları arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koyan bu ayet muhasebe sistemlerinin amacı olan muhasebe bilgilerinin kullanıcılara doğru, dürüst, adil ve güvenilir bilgi sağlamak, doğru ölçümleme ve tahmin yapmaya olanak vermek, bilgi kullanıcıları ile bilgi üreticileri arasındaki iletişimi adil olarak düzenlemek işlevlerini de kapsamaktadır. Bireysel menfaatler ile toplumsal menfaatler arasındaki dengenin korunmasını önemseyen İslamiyet’te bu bağlamda muhasebe sisteminin etkinliğinin fazla olduğu gözlemlenmektedir (Usul, 2007: 41-44). Muhasebenin temel kavramları dikkate alınarak ayet incelendiğinde; sosyal sorumluluk, tarafsızlık ve belgelendirme, tam açıklama, maliyet esas ve önemlilik kavramlarını içerdiği görülmektedir. Ayetteki ifadelerle küçük veya büyük bütün vadeli ve ticarî işlemlere getirilen kayıtsız şartsız yazılma ve belgeleme, bunun iki taraftan birine haksızlık yapmadan iki tarafa da eşit mesafede olan “adil ve tarafsız bir katip” tarafından yapılması ayrıca ticari işlemlerin tümünde şahit gösterilmesi şartı söz konusu temel kavramların içerdiği belli kişi veya grupların değil tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması ve mali olayların bütün detaylarıyla kesin, açık ve anlaşılır biçimde belgelenmesi şartlarıyla uygunluk gösterdiği ifade edilmektedir. Ayrıca muhasebecilik mesleğinin de önemine vurgu yapan ayet, borcun hem borçlu hem de alacaklı tarafından ayrı ayrı kaydedilmesini isteyerek çift taraflı kayıt sisteminin çalışma prensibini de desteklemektedir. Bununla birlikte ayet, belgelemeye verilen önem, ticari belgelerin gerekliliğini ve peşin ödeme dışında alternatif ödeme şekillerinin de bulunduğunu göstermektedir (Can, 2008:7-8).

İslam’ın getirdiği yenedünya düzeninin inananlar için hayatın her alanında olduğu gibi muhasebe uygulamalarında da kendini göstermesi ve

inanancın muhasebe kurallarını oluştururken ve bu kuralları uygulamaya dökerken sahip oldukları inanç doğrultusunda hareket etmeleri beklenmektedir. Çünkü diğer dinlerde bulunan din ve dünya işleri arasındaki keskin çizgi İslamiyet için söz konusu değildir. İslamî kurallar esas alınarak oluşturulacak bir muhasebe sisteminde paydaşlar arasındaki denge unsuru geleneksel muhasebede olduğu gibi önemini muhafaza etmektedir. Ayrıca İslamî pencereden bakıldığında işletme içi ve dışı ilişkiler Allah ve onun yarattıklarını kapsamaktadır. Bireylerin işletme ile ilgili faaliyetlerini yürütürken hem diğer insanlara, hem de Allah'a ve yarattığı diğer varlıklara karşı sorumluluk sahibi oldukları bilinciyle hareket etmeleri gerekmektedir. Bunun en tipik örneklerinden biri Çevre Muhasebesi uygulamasıdır. Allah'ın yarattığı eko sistemin korunması dini bir zorunluluk olarak algılanmaktadır (Uşul, 2007: 41-43). Bununla birlikte şahıs hukukuna ve emanet (Mülk'ün gerçek sahibinin Allah olması) kavramına çok büyük önem veren İslamiyet'in yayıldığı ilk bölgeden itibaren bu hakları koruyacak muhasebe esaslarını derhal bulduğu ve kişi hakları ile emanet kavramına gerektiği gibi riayet edilebilmesi için sağlam bir muhasebe sisteminin gerekli olduğu bilinmektedir. Neticede muhasebe, söz konusu haklar açısından kullanılması zorunlu olan en önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir ve ileri kültürlerin bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir (Can ve Esen, 2010, 1-2).

İslam dininin içerdiği emanet kavramı sebebiyle insanlar, işletmelerin emanetçisi ve kullanıcısı olarak kabul edilmektedir. Bu durum İslamî bir ekonomide bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarların ilahi prensiplere bağlı olarak dengelenmesini zorunlu kılmaktadır (Harahap, 2010: 9). Bu anlayış gereği ne devletin ne de bireylerin mutlak hâkimiyeti söz konusudur. Mülkiyetin sahipliğine göre de muhasebe bilgisinin öncelikli kullanıcısının değişiklik göstereceği açıktır. Şöyle ki kamu mülkiyetinin özel mülkiyete göre öncelendiği durumlarda muhasebe bilgisinin kullanıcısı devlettir (Uşul, 2007: 43). Bu durumun da kullanılacak olan muhasebe sistemini şekillendirmesi beklenmektedir.

Muhasebe bilimine ayetlerle sabit desteği bulunan İslam dininin yaşadığı coğrafyada muhasebe bilimine katkı sağlayan eserler ise henüz Batı dünyasındaki eserler ortaya çıkmadan önce (14. Yüzyılda) yazılmıştır. Şems üs- Siyak(at) ve Bahr üs- Siyak(at), Mecma-ül Kavaid, Risale-i Sahibiyye, Saadetname, Kanun-u Saadet (Kitab-ı Kanunu Sade des-Siyakat), Cami ul-Hesab, Risale-i Felekiyye Kitab us- Siyakat bu alandaki başlıca eserlerdir (Can, 2007: 13). Abdullah el-Mazenderani tarafından 1363 yılında yazılan Risale-i Felekiyye Kitab us- Siyakat isimli eserde o dönemin muhasebe bilimine bakış açısının şu sözlerle anlatıldığı ifade edilmektedir (Otar, 1995: 34):

“Belagat sahipleri ve kıyaset erbabınca, muhasebe fenninin diğer yüksek ve değerli fenlere nispetle daha şerefli olduğunda ittifak üzere buldukları gizli bir şey değildir. Kadesiz ve eksik hesabın devlet işlerinde ne kadar bozukluğa yol açtığı aşikârdır. Maliyenin gelir ve giderlerinde kalem hâkim olmaz, onların doğru yürütülmesine yarayacak hesaplar açılmazsa, bu işler kısa zamanda bozulmaya yüz tutar. Devlet işleri ve memleket ihtiyaçları, hesap kadesi olmadıkça yürümez ve bâtil olur. Bu sebeplerle eski ileri gelen hâkimler ve ulu akıl kişiler, muhasebe ilminin temelini koyulması ve her iş için o işe göre hesap açılması esaslarında ittifak ettiler.”

Bu ifadeler dışında, muhasebede kullanılacak ölçüleri, yazı ve rakamları, vasıta ve aletleri, defterleri, işaretleri, vergileri, envanterin yapılışını ve belgeleri içeren kitabın muhasebenin çeşitleri olarak inşaat, çeltik, ambar, hazine, darphane, ahır ve sürü muhasebeleri hakkında tek tek bilgi aktardığı da bilinmektedir (Otar, 1995: 37).

Dönemin muhasebe bilimine yaklaşımını özetleyen kitabın özellikle devlet işlerinin aksamadan yürütülmesi konusuna yoğunlaşmış olması hâkim olan dinî inancın bir tezahürü olarak kabul edilebilir. İslam dininin özellikle devlet bazında muhasebe bilimine duyduğu ihtiyaç zekat gibi önemli bir ibadetin yerine getirilmesi konusunda da kendini göstermektedir. Bu alanda geliştirilen metotlar da bu ihtiyaca cevap vermeye yöneliktir. Muhasebe dünyasında Merdiven Yöntemi olarak bilinen ve devletin birincil finansal bilgi kullanıcısı olduğu toplumlarda kullanılan, kayıt biçimi, yukarıdan aşağıya doğru, ana tutarı ve bu tutarı oluşturan ayrıntıları içerdiği için bu isimle anılan ve dünya üzerinde bilinen en uzun ömürlü kayıt tekniklerinden birisi olan yöntem, Abbasiler (750-1258) zamanında doğmuştur. Kurucuları İslamiyet’e mensup olmasa bile devleti yöneten kadroların İslam kültüründen gelen Arap, Fars ve Türk memurlardan oluşması sebebiyle İlhanlılar (1251-1353) da bu sistemi kullanmışlardır. Sonrasında Osmanlı Devleti (1299-1922), İlhanlılar’dan aldığı “Merdiven Yöntemi”ni benimsemiştir (Erkan ve diğ., 2009: 210).

Kaydetme işlevinin yanında güçlü bir denetim aracı da olan muhasebe ekonomik etkinliği dolayısıyla da devletin gücünü koruma altına alması sebebiyle söz konusu devletler ve özellikle Osmanlı Devleti açısından büyük önem taşımıştır (Bülbül, 1999: 151). Merdiven yöntemi de iç ve dış denetime, muhafazakârlığa, gizliliğe ve özellikle raporlamaya verdiği önem sebebiyle İslam Devletlerinde tercih edilmiş ve uzun bir dönem boyunca kullanımına devam edilmiştir (Erkan ve diğ., 2009: 210). Ayrıca devletçilik anlayışının egemen olduğu İslam toplumlarında devlet muhasebesi için kullanılmasının, her türlü gelirin ve giderin miktar ve tutar bazında takip edilebilmesinin ve devletin bir yıllık gelirinin tek bir kayıtlı yapılmasının sistemi tercih edilir kıldığı ifade edilmektedir (Elitaş ve diğ., 2008: 1-182). Emanet anlayışının bir diğer tezahürü olarak İslam toplumlarında işletmenin yıllık gelirlerinden ziyade varlıklarına odaklanması dikkati çekmektedir. Bu sebeple İslam anlayışına sahip işletmelerde bireylerin öncelikle bilançoya odaklandığı ve gelir

tablosu rakamlarını ikincil planda tuttuğu ifade edilmektedir (Usul, 2007: 44). Bu durum sadece tutar değil aynı zamanda miktar bazında hesapları takip edecek şekilde tasarlanan Merdiven Yönteminin neden bu yaklaşıma sahip toplumlarda rağbet gördüğünü açıklamaya delil olarak da gösterilebilir. Bunun dışında İslam toplumlarında işletmelerin şahsilik üzerine kurulması ve işletmenin bütün faaliyetlerinden sahiplerinin sorumlu tutulması muhasebeden beklentilerin diğer topluluklarla kıyasladığında farklılaşmasına sebep olacaktır.

Sonuç

İşletmeyle ilgili menfaat sahiplerinin işletme hakkında doğru, zamanında ve anlaşılabilir bir biçimde bilgilendirilmesi için en önemli araçlardan biri olan muhasebe, söz konusu pay sahiplerinin çıkarlarının korunup korunmadığıyla ilgili şüphelerinin ortadan kaldırılabilmesi için mali tabloların oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Muhasebe verilerinin oluşumundan, mali tabloların hazırlanmasına ve elde edilen bilgilerin kullanılarak işletmenin geleceğine yön verilmesi aşamalarına kadar sürece müdahil olan insan unsurunun içinde bulunduğu kültür ve kültürün bir alt parçası olarak kabul edilen din de bu süreçten soyutlanamaz bir gerçekliktir. Nasıl ki kültür ait olduğu toplumun tüm ilişki ve etkileşim süreçlerine, kurumsal yapılarına sirayet ederek, üyelerinin tüm konumlanışlarını, çalışma ve üretme biçimlerini, yönetim ve örgütlenme tarzlarını güçlü bir biçimde etkilerse din de en küçük birim olan aileden başlayarak; hukuk, siyaset, sanat ve hatta ekonomi anlayışına kadar çok geniş bir yelpaze içinde insanı şekillendirmektedir. Ekonomik hayat ve dini inanışlar arasındaki ilişki incelendiğinde hemen her dinin ekonomik hayatla ilgili olumlu veya olumsuz bir anlayışının bulunduğu görülmektedir. Ekonomik faaliyeti önemsemeyip bireylerin çile içinde ömür sürmesini kutsayan dinler (Katolik mezhebi) olduğu gibi, inananlarının hem dünya da hem de ahirette refah içinde bulunmasını salık veren dinler (İslamiyet) de mevcuttur. Dinlerin bu tutumları doğrultusunda inananların davranışları şekillenmekte ve ekonomik hayatın içine katılıma oranları bu doğrultuda değişmektedir.

Toplumun bütün kurumları gibi, işletmelerin de yapısında dinî temellere rastlamak mümkündür. Kuruluşundan işleyişine, kayıt ve raporlamadan personel veya yönetim politikalarına kadar bütün fonksiyonların işletmeyle ilişkili olan bireylerin dini inançlarıyla doğrudan veya dolaylı bir bağlantısı bulunduğu inaniştir. Çünkü sosyal bir varlık olan insan ortaya koyduğu bütün uğraşlarında kendi iç dünyasından izler bırakacaktır. İşletmenin bütün fonksiyonlarında olduğu gibi muhasebe de kullanıcıların ve karar alıcıların dini inanışlarından etkilenmektedir. Neticede birkaç rakamla oluşturulmuş mekanik bir sistem olarak gözükse bile bu verileri hazırlama ve yorumlama kişisel özelliklerden soyutlanamaz.

Dinlerin muhasebe kavramında bakış açısı da bu noktada önem kazanmaktadır. Genel olarak içinde ahiret inancı barındıran bütün dinler için bir hesaplaşma kavramı söz konusudur. Dini inanışta insanlar bu dünya üzerinde yaptıkları iyi ve kötü davranışlar sebebiyle kendilerine imkânlar sunan Allah ile hesaplaşacak ve söz konusu eylemleri neticesinde ahiret hayatını geçirecekleri mekanı (cennet ya da cehennemi) belirleyeceklerdir. Hesaplaşmanın adilane olması için de dünya hayatındaki her türlü fiilin kayıt altına alındığına inanılmaktadır. Muhasebenin temeli de buradan kaynağını almaktadır. Muhasebe ilgililer arasındaki dengenin kurulmasına vesiledir. Hem dini inanışlar çerçevesinde hem de ekonomik hayatın dili olarak varlık sebebi budur. Muhasebe yapılmadan kimsenin hakkının ne olduğu ortaya konamaz. Muhasebenin amacına uygun olarak kullanılmaması durumunda hazırlanan mali tablolar işletmelerin gerçek durumlarını yansıtan gerçek aynalar olmak yerine paydaşlardan herhangi birinin menfaatini önceleyen sihirli aynalara dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda muhasebenin var oluş amacı üzerinde durmakta yarar vardır. Muhasebenin varoluş amacı adaleti sağlamaktır. Mülkiyetin adil bir biçimde paylaşımına aracılık etmektir. Muhasebe sayesinde ilgililerin menfaatleri arasında denge kurularak herhangi bir paydaşın çıkarlarının bir diğerinin çıkarlarının önüne geçmesi engellenmektedir. Bu çerçevede dinlerin varlık sebepleriyle muhasebenin varlık sebebinin kesiştiği ve ikisinin de aksiyomunun adalet olduğu görülmektedir. Hatta kelime anlamı bakımından din ve muhasebenin aynı kavramı ifade ediyor olması bu savı güçlendirmektedir. Bu bağlamda semavi dinler özelinde kronolojik sıralamaya bakılacak olursa Yahudilerin muhasebe bilimi açısından temel taşları oluşturduğu, Hristiyanların bir kuramsal çerçeve çizdiği ve Müslümanların da hem kuramsal hem de pratik anlamda pek çok kuralla muhasebe biliminin gelişimini desteklediği düşünülmektedir.

Teoride din ve muhasebe uygulamaları arasında bu kadar sıkı bağlar mevcut iken uygulamada bazı farklılıkların ortaya çıkması modern dünyada kültür olgusuna yaklaşımın değişmesine ve insanoğlunun giderek tek tip davranışlar sergilemesi konusunda yönlendirilmesine bağlanabilir. Başka bir deyişle kültürün, fayda fonksiyonunun içerisinde sıradan bir dahili değişkene dönüştürülmeye çalışılması, küreselleşme kavramının da en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.

Bütün toplumsal unsurlar gibi muhasebe de tarihsel gelişim süreci içinde dikkatle incelenmeli ve bu süreçte üretilen sembolik değerlerin, toplumdaki hâkimiyet biçimlerini oluşturan diğer maddi koşullarla ilişkili olarak ele alınmalıdır. Yerel ölçekte muhasebe sistemlerinin işleyişi ile küresel ölçekte muhasebe sistemlerinin işleyişi arasında fark olacağı açıktır. Küreselleşmenin muhasebe dünyasındaki en önemli yansıması uluslararası muhasebe standartlarıdır. Farklı ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerce hazırlanan finansal raporların karşılaştırılabilirliğini arttırmak amacıyla ortaya

çıkan standartlaşma süreci, uluslararası yatırımcılar açısından büyük kolaylık sağlayacak olmasına rağmen özellikle kültürel farklılıkların yok sayılması noktasında büyük eleştirilere muhatap olmaktadır. Her kültürün kendine özgü bir muhasebe anlayışının olması gerçeği bu minvalde uluslararası standartlarla çelişmektedir.

Muhasebe uygulamaları standartlaşarak kültürel farklılıklardan arındırılrsa bile özü itibarıyla muhasebenin yukarıda da sözü edilen adaleti sağlama amacına hizmet edeceği açıktır. Muhasebeyi amacından saptıran uygulamalar uzun vadede bireyleri ve kurumları krizle karşılaştırmaktadır. Kriz iktisadi anlamda yapısal bütünlüğü ve işleyişi tehdit eden, dengeleri bozan kapsamlı sorunlar bütünü olarak kabul edilmektedir. Ekonomik krizlerde amaca hizmet etmekten uzak muhasebe uygulamalarının da payı bulunmaktadır. Genel anlamda muhasebenin özünden uzaklaşılması, muhasebe uygulayıcılarının tam bağımsız olarak ve adilane davranmamaları, hazırlanan mali tabloların gerçekleri açıklamaktan uzak olması, şeffaflığın sağlanamaması gibi sorunlar finansal krizleri tetiklemektedir. Yukarıda zikredilen uygulamaların hemen hepsi bireysel hırsların aklın ve adalet duygusunun önüne geçmesiyle ortaya çıkmaktadır. Dinlerin bu anlamda muhasebe uygulamaları üzerinde bağlayıcı özelliği bulunmaktadır. Bireyler inandıkları dinin değerlerine uygun hareket ederek hırsları yüzünden dışladıkları diğer paydaşların da ihtiyaçlarına cevap verecek uygulamaları yerine getirdikleri takdirde söz konusu krizlerin engelleneceği de açıktır.

Kaynakça

- Akalın, Kürşat Haldun (2005), “Avrupa’da Burjuvazinin Yükselmesinde Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Asketik İçeriğinin Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s: 97-110, Konya.
- Akalın, Kürşat Haldun (2008), “Batıda ve Ekonomik Hayatın Rasyonelleşmesinde Evrensel Kardeşlik İdeali ve Bireysel Kazanç Emeli”, *Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 15, Celalabat-Kırgızistan.
- Akalın, Kürşat Haldun (2010a), “Metodist Bakış Açısıyla Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Dinsel Dokusu”, *Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 19, Celalabat-Kırgızistan.
- Akalın, Kürşat Haldun (2010b), “Dinsel Rasyonalizmdeki İktisat Ahlakının Çalışma Hayatına Etkileri”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, s: 199-222, Zonguldak.
- Akşit, Mustafa Cevat (2007), *İslam’da Ticaret Prensipleri*, Birun Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, Mustafa (2004), “Kültürel Bağlamda Din”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV, Sayı: 1, Samsun.
- Aydın, Mehmet (2000) “Diyalog Açısından Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, s: 9-24.
- Aydın, Mustafa (2001) *Kurumlar Sosyolojisi: Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Bodur, Ezber (1991), “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü-Kapitalizmin Ruhu ile Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, s: 80-108, Erzurum.
- Bülbül, Yaşar (1999), “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 6, s: 151-182, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Can, A. Vecdi (2007) “Luca Pacioli Muhasebenin Babası mıdır?” *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 12, Celalabat-Kırgızistan.
- Can, A. Vecdi (2008), “Bir Ayetin Işığında İslam Dininin Muhasebeye Bakışı”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 15, Celalabat-Kırgızistan.
- Can, A. Vecdi ve Sinan Esen (2010), “Osmanlı Muhasebe Sistemi, Bir Osmanlı Livası; Prizren”, 2.Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Prizren, Kosova.
- Carmona, Salvador ve Mahmoud Ezzamel (2006), “Accounting and religion: A Historical Perspective”, *Accounting History*, Vol: 11, No: 2, 117-127.

- Curtin, Philip D. (2008) *Kültürlerarası Ticaret*, Çeviren: Şaban Bıyıklı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Çataloluk, Cuma (2010) “Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi”, *Sosyal Gelişim Dergisi*, <http://www.sosyalgelisim.net> Erişim Tarihi: 15.02.2011
- Çelik, Ömer (2006), “Kur’an-ı Kerim Penceresinden Ekonominin Sürdürülebilirliğinin Temel Dinamikleri”, *Akademik Bakış Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 10, Celalabat-Kırgızistan.
- Demirci, Muhsin (2003) *Kur’an’ın Temel Konuları*, MÜİF Yayınları, İstanbul
- Depenheuer, Otto (2007), “Devlet ve Din: Egemenlik İddiasında Bulunan Güçler Arası Modeller”, Çeviren: İlyas Doğan, *KHUKA Kamu Hukuku Arşivi*, Yıl: 10, Mart, s: 32-44.
- Eliaçık, İhsan (2007), *Yaşayan Kur’an Türkçe Meal/Tefsir*, İnşa Yayınları, İstanbul.
- Elitaş, Cemal, Oktay Güvemli, Oğuzhan Aydemir, Mehmet Erkan, Uğur Özcan ve Mustafa Oğuz (2008), *Osmanlı İmparatorluğu’nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Erbaş, Ali (2004), *Hristiyanlık*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Erkan, Mehmet, Cemal Elitaş ve Oğuzhan Aydemir (2009), “Osmanlı’da Vakıf Muhasebesi ve Lala Sinan Paşa Vakfı, Muhasebe Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 41, s: 208-220, Bursa.
- Ertem, Cemil (2012), “Tasarruf Paketi ve Riba’nın Olmadığı Bir Sistem”, *Star Gazetesi*, 18.04.2012, İstanbul.
- Ertuna, Özer (2005) *Kapitalizmin Son Direnişi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Galbraith, John Kenneth (2004), *İktisat Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara
- Goitain, Şlomo Dov (2010), *Yahudiler ve Araplar-Çağlar Boyu İlişkileri*, Çeviren: Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Goody, Jack (2002), *Batıdaki Doğu*, Çeviren: Burhan Mert Angılı, İsmail Mert Bezgin, Dost Kitabevi, Ankara.
- Günay, Ünver (2010) *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, Dokuzuncu Baskı, İstanbul.
- Güvemli, Oktay (1995) Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamalarının Gözlemlenmesi, Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konumlarından Geleceğine Bakış, *Muhasebenin 500. Yılı Sempozyum Kitabı*, Editörler: Oya Yıldırım, Ayşen Dalgeç ve Erdal Özkol, TÜRMÖB Yayınları No: 23, Ankara.
- Güvemli, Oktay (2000) *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi- Osmanlı İmparatorluğu’na Kadar*, Cilt: 1, İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayını, İstanbul.

- Güvemli, Oktay (2007) *Mali Tabloların Evrimi*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Hiçşaşmaz, Mazhar (1970), *Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı*, TİSA Matbaacılık, Ankara.
- Hill, Christopher (1998), “*Protestanlık ve Kapitalizmin Ortaya Çıkışı*”, *Kapitalizmin Doğuşu*, Editör: David S. Landes, Çeviren: Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İbrahim, Mahmud (1995), “İslam’dan Önceki Mekke’de Sosyal ve İktisadi Şartlar”, Çeviren: Mustafa Özel, *Tarih Risaleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kale, Pınar (2011), “S.D. Goitein’in “A Mediterranean Society” Adlı Eserine Göre Sosyal Ve Ekonomik Yapı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Kapu, Hüsnü ve Meryem Aybas (2009), “Yahudi, Hristiyan ve İslam Geleneklerinde İş Ahlakına Bakış: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Kafkas Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, s: 73-94
- Karabınar, Selahattin (2005), *Kültür ve Muhasebe Etkileşimi Açısından Muhasebe İklimi Muhasebeye Kültürel Bakışlar*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kaufman, Francine ve Josy Eisenberg (1987), Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik Çeviren: Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, s: 262-283, Ankara.
- Kitab-ı Mukaddes, (2009) Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- Kur’an-ı Kerim,(2005) Meal: Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Küçük, Abdurrahman ve Günay Tümer (2002), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.
- Otar, İsmail (1995), “Muhasebenin Dünü”, Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konularından Geleceğine Bakış, *Muhasebenin 500. Yılı Sempozyum Kitabı*, Editörler: Oya Yıldırım, Aşşen Dalgeç ve Erdal Özkol, TÜRMOB Yayınları No: 23, Ankara.
- Özel, Mustafa (1995), *Devlet ve Ekonomi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özel, Mustafa (1998), *Birey, Burjuva ve Zengin*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Roxas, Maria L., Jane Y. Stonback ve Patricia S. Tulin (1999), “Kültür ve Muhasebe Değerleri: Hofstede ve Trompenaars”, Çeviren: Müge Saltoğlu, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 1, s: 58-64
- Sombart, Werner (2005) *Kapitalizm ve Yahudiler*, Çeviren: Sabri Gürses, İleri Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Sugden, Chris (2003), “Social Accounting for Christian Social Organizations”, *Transformation: An International Journal of Holistic Mission Studies*, No: 20, s: 176-178.

- Tepperman, Lorne ve Michael Rosenberg (1995), *Macro/Micro : A Brief Introduction to Sociology*, 2. Baskı, Scarborough, Ontario, Prentice-Hall Canada Inc.
- Torun, İshak (2002), “Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak” *C. Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 2, Sivas.
- Usul, Hayrettin (2007), *Davranışsal Muhasebe*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara
- Weber, Max (1997), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviren: Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul.
- Yamey, Basil S. (1949), “Scientific Bookkeeping and the Rise of Capitalism”, *Economic History Review*, New Series, Vol. 1, No. 2-3, pp. 99-113.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (1992), *Hak Dini, Kur’an Dili Tefsiri*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Cilt: 2, s: 258-265, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yeşil, Salih (2009), “Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zekâ”, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl: 11 Sayı: 16, Haziran, s: 100-131.
- Yılmaz, Mehmet Faik (2012), “Birlikte Yaşama Kültürünün Temelleri Semavi Dinlerin Ortak Hükümleri”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1 Sayı: 1, s:795-806, Batman.
- Zaid, Omar Abdullah (2004), “Accounting Procedures and Recording Procedures in the Early Islamic State”, *Accounting Historians Journal* Vol 31, No 2.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&carama=gts&guid=TDK.GTS.4f787ab0b3e1a8.57560258 Erişim Tarihi: 21.03.2012
- <http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi: 25.08.2015